Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-412-6
9 786255 764126
iz.com.tr
/izyayincilik
1457

Klasik Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Klasik Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1451
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-412-6
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

İBNÜ'z-ZEMLEKÂNÎ (ö. 727/1327)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortam

Ebü'l-Meâlî Kemâleddîn Muhammed b. Alî b. Abdilvâhid el-Ensârî ed-Dımaşkī, 667/1269'da Dımaşk'ta doğdu. Büyük dedesi Kemâleddîn Abdulvahid b. Abdulkerîm (ö.651/1253), Dımaşk yakınlarındaki Gūta'ya bağlı Zemlekâ (Zemlekân, Zimlikân) köyünde hatiplik yaptığından (dedesi) İbn Hatîb Zemlekân, kendisi de İbnü'z-Zemlekânî (ابـن الزملكاني) lakabıyla, ayrıca sahâbî Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe el-Ensârî'nin (ö.12/633) soyundan geldiği için *Simâkî* nisbesiyle anılır.

On dokuz yaşındayken ders okutmaya, ardından da fetva vermeye başlayan İbnu'z-Zemlekânî, dinî ilimlerle ilgili birçok temel metni ezberledikten sonra Tâceddin İbn Firkâh el-Fezârî'den (ö.690/1291) fıkıh, Bahâuddîn İbnü'z-Zekî, Safiyyeddin el-Urmevî (ö.693/1294) ve Safiyyüddîn el-Hindî'den (ö.715/1315) usûl, Bedruddîn İbn Mâlik'ten (ö.672/1274) ise sarf ve nahiv öğrenmiştir. Ayrıca Bedreddin İbnü'l-Muhaddis (ö.734/1334) ve Necmeddin İbnü'l-Busays'tan hat dersleri alan İbnu'z-Zemlekânî, Ebü'l-Ganâim İbn Allân, Fahreddin İbnü'l-Buhârî, İbnü'l-Vâsıtî, İbnü'l-Kavvâs, İbnü'l-Mücâvir (ö.630/1233?) gibi muhaddislerden hadis dinlemiş, mantık ve cedel ilminde de derinleşmiştir. Hocaları coğrafyacı ve tarihçi İbnü'l-Mücâvir ve Hindî'den ise özellikle bahsedilmektedir.

Dönemin Memlük emîrleriyle iyi ilişkileri bulunan İbnü'z-Zemlekânî'nin babası, Alaeddin b. ez-Zemlekânî (ö.690/1291), bir emîrin tavassutuyla Eminiyye Medresesi'nde tedris görevi almıştır. İbnü'z-Zemlekânî, babasının vefatından sonra 690/1291'de başladığı Eminiyye Medresesi'ndeki görevini, meşhur kadılkudât Necmeddin b. Sasrâ'nın (ö.723/1323) Dımaşk'ta

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

Âdiliyye Medresesi'ndeki görevi karşılığında kendisine devretmiştir.[2] Âdiliyyetu'ssuğrâ denilen bu medreseden başka Türbetu Ümmi's-Sâlih, Şâmiyetu'l-Berrâniyye, Zâhiriyetu'l-Cevvâniyye, Âdrâviyye, Ravahiyye ve Mesrûriyye medreselerinde ders vermiştir.

İbnü'z-Zemlekânî, 716/1316'da *Dârü'l-hadîsi'l-Eşrefiyye*'nin meşihatlığına getirildi ve burada tefsir, hadis ve fıkıh dersleri okutmaya başladıysa da bu görevi ancak on beş gün sürdü. Öğrencileri arasında Selâhaddin Halîl b. Keykeldî el-Alâî (ö.761/1359) ve Fahreddin Muhammed b. Ali el-Mısrî gibi âlimler bulunmaktadır.

İlmî faaliyetlerinin yanı sıra idarî ve kazâî görevlerde de bulunan İbnü'z-Zemlekânî bir süre *Dîvân-ı İnşâ*'da kâtiplik yaptı, Hazine nâzırlığı ve beytülmâl vekâletini ve Şam nâibi Cemâleddin el-Efram'ın divan nâzırlığını yürüttü. 707/1307'de bir müddet Dımaşk'taki Bîmâristânü'n-Nûrî'nin yöneticiliğini üstlendi. Ömrünün sonuna doğru Halep kādılkudâtlığına (bazı kaynaklara göre kadılığına) tayin edildi (724/1324) ve bu görev sebebiyle üç yıl kadar Halep'te kaldı. İbnü'z-Zemlekânî, bu sırada Sultâniyye, Seyfiyye, Asrûniyye ve Esediyye medreselerinde müderrislik yaptı.[3]

727/1327'de Hanefî fakihi ve Dımaşk kadısı Sadreddin Ali b. Ebü'l-Kāsım el-Basrî'nin vefatı üzerine Memlük sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (ö.741/1341) tarafından Dımaşk kadılığı verilmek üzere Mısır'a davet edilen İbnü'z-Zemlekânî yolculuğu sırasında Bilbîs'te vefat etti. Cenazesi Kahire'ye götürülerek Karâfe Kabristanı'nda İmam Şâfiî'nin türbesine yakın bir yere defnedildi.

Bazı görüşleri ve fetvaları kaynaklarda zikredilen[4] İbnü'z-Zemlekânî'nin aynı zamanda iyi bir şair ve hattat olduğu belirtilmekte, çeşitli beyit ve kasidelerine yer verilmektedir. Cemâleddin İbn Nübâte el-Mısrî (ö.768/1366) onun için bir kaside yazmış,[5] bu kasideye başka şairler tarafından birçok nazîre kaleme alınmıştır.[6]

---

2 Nagihan Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, (Adana, 2019), 299, 319.

3 Hacı Mehmet Günay, "İbnü'z-Zemlekânî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 21/242-243.

4 Tâceddîn Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud M. et-Tanâhî. Abdulfetteh Muhammed el-hulv, 2. Bsk., (Kahire: Daru İhyai'l-kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964), 9/201-206 (190-206).

5 Bahaüddin İslamoğlu, "el-Buhrân'ın Aidiyet Problemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2013/2), 83; Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyeti'l-kübrâ* 8/316; İbn el-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 1. Bsk., (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1412/1991), 7/438, 726.

6 Ebü's-Safâ Salâhuddîn, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnavut-Türkî Mustafa, 1. Bsk., (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1420/2000), 4/151-156; İbn Nübâte el-Mısrî el-Faruki,

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

İbnü'z-Zemlekânî'ye nispet edilen eseler şunlardır: **1.** *ʿUcâletü'r-râkib fî ẕikri eş-refi'l-menâḳıb* (nşr. Hayrullah eş-Şerîf, Dımaşk 1414/1993). Hz. Peygamber'in faziletlerine dairdir. **2.** *Taḥḳīḳu'l-evlâ min ehli'r-refîḳi'l-aʿlâ fî tefâḍıli ehli'l-ʿulûm ve'l-aʿlâ*. Bazı kaynaklarda Faẓlü'l-melekʿale'l-beşer adıyla kaydedilen eser de bu kitap olmalıdır. **3.** *el-Burhânü'l-kâşif ʿan iʿcâzi'l-Ḳurʾân* (Bağdat 1974). Bazı kitap ve ansiklopedilerde bu eser torun ez-Zemlekânî'ye nispet edilmiş olsa da dedesi İbn Hatîb Zemlekân'a aittir.[7]

İbnü'z-Zemlekânî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: Mevlidü'n-nebî, ed-Dürretü'l-muḍıyye fi'r-red ʿalâ İbn Teymiyye (Kâtib Çelebi'nin (ö.1067/1657) bu isimle kaydettiği risâlenin adı klasik kaynaklarda er-Red ʿalâ İbn Teymiyye fî mesʾeleti'ṭ-ṭalâḳ şeklinde geçmektedir), el-ʿAmelü'l-maḳbûl fî ziyâreti'r-Resûl (er-Red ʿalâ İbn Teymiyye fî mesʾeleti'z-ziyâre), Şerḥu Fuṣûṣi'l-ḥikem li'ş-Şeyḫi'l-ekber, el-Minhâc fî taʿlîḳāti'l-îlâc fî ʿilmi'l-Bâh, Vefeyâtü'l-aʿyân fi't-târîḫ ve't-terâcim, Uṣûlü'l-fıḳh, el-Fetâvâ, Şerḥu ʿUmdeti'l-aḥkâm. Müellif ayrıca Nevevî'nin (ö.676/1277) *el-Minhâc*'ı ile Abdülhak el-İşbîlî'nin (ö.582/1186) el-Aḥkâmü'ṣ-ṣuġrâ'sını şerh etmeye ve *el-Ümm*'ü düzenlemeye başlamış, fakat bu eserleri tamamlayamamıştır.

Hakkındaki Çalışmalar: DİA maddesi dışında kendisi hakkında yapılmış müstakil bir çalışma bulamadık.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

İbnü'z-Zemlekânî, yaşadığı dönem ve coğrafyada Şâfiî mezhebinin otoritesi kabul edilmiş, ders verme, fetva ve münazara konusunda başvuru mercii olmuştur. Onu son müçtehitlerden sayan öğrencisi Şemseddîn ez-Zehebî (ö.748/1348) kendisi hakkında "Şeyhimiz asrının âlimi, zamanının en zekilerindendir. Hem ders okuttu hem fetva verdi, hem eser tasnif etti,

Dîvân, (Beyrut: Dâru İhyaı't-Turasi'l-Arabî, ts.), 405-407; Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyeti'l-kübrâ*, 9/193-200, 3/373; 8/316.

7 Bkz. Mehmed Bahaüddin İslamoğlu, *Kemalüddin Abdülvahid b. Abdülkerim ez–Zemlekânî (v. 651/1253) ve el Burhân'ül-Kâşif an i'Câzi'l-Kur'an adlı eseri*, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, (2014), 27, 34; M. Bahaüddin İslamoğlu, "el-Buhrân'ın Aidiyet Problemi", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17, (2013/2), 80, 86. Dede "İbn Hatîb Zemlekân" hakkında bir tez çalışması daha bulunmaktadır. Mustafa Özçelik, *İbnü'z-Zemlekânî'nin et-Tibyân fî 'İlmi'l-beyân el-mutli' 'alâ i'câzi'l-Kur'ân adlı eseri (Tahlil ve değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

hem de adam yetiştirdi" ifadesini kullanmış,[8] çağdaşı Salâhuddîn Safedî (ö.764/1363) de benzeri ifadelere yer vermiştir.[9] Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö.774/1373), İbnü'z-Zemlekânî'yi Şam bölgesinde Şâfiîler'in öğretim, fetva ve cedelde imamı olarak tanıttıktan sonra özellikle ders verme gayreti, tarzı ve üslûbundan övgüyle söz etmiştir.[10]

Safedî'nin, hocası Necmeddîn es-Safedî'den (ö.723/1323) aktardığı şu anekdot o dönemde mantığın fıkıh ve kelâm eğitimi için araçsallaştırılmasına da örnek gibi durmaktadır: İbnü'z-Zemlekânî'ye mantıkla aşırı ilgilendiğini söylediğimde bana şöyle dedi: "Şam'daki öğrencilik zamanlarımda Efşencî diye bilinen biri vardı. Ben ders verecek derecede temayüz etmiştim. Benden hoşlanmamasına rağmen ona gidip geliyordum. Mantık zaten zor bir ilimdir. Efşencî'nin ifadeleri de anlaşılmaz olunca, ondan daha fazla açıklama beklediğimde ya da açıklık kazanmadığını söylediğimde benden yüz çevirdi. Ben bu durumdan tiksindim ve mantıkla uğraşmayı bıraktım." İbnü'z-Zemlekânî bana buna benzer şeyler söyledi. Bense şöyle derim: Keskin zekâsı ve isabetli düşünmesi onu mantıktan müstağni kılmıştı. O, fıkıh usulünde neye ihtiyaç duyduğunu, mantıkta yer alan ve tasavvur, tasdik, mutabakat, tazammun, iltizam, sonuç veren ve yanlış olan kıyas şekilleri, burhanın maddesini oluşturan önermeler, mukaddem ve tâlî (ön ve art bileşeni), hulfî kıyas gibi hem fıkıh usulü hem de usûlü'd-dîn ile irtibatı olan hususları çok iyi biliyordu ve bu sayede diğer ilimlere hâkimiyeti vardı. Hûnecî'nin (ö.646/1248) *Keşfül-esrâr*'ının karmaşık meselelerine dalması ise ondan istenmiyordu.[11]

Güçlü bir münazaracı olarak tanınan İbnü'z-Zemlekânî'nin, Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve Sadreddin İbnü'l-Vekîl (ö.716/1317) ile çeşitli konulardaki tartışmalarını nakleden kaynaklar İbn Teymiyye ile olan çekişmesinin husumet derecesinde olduğunu yazmaktadırlar.[12] Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi olan hocası el-Hindî'nin adı ise Dârüssaâde'de Emir Tenkiz'in (741/1340) huzurunda İbn Teymiyye ile İbnü'z-Zemlekânî ve İbn Sasrâ ara-

8 Ebû Abdillâh Şemseddîn Zehebî, *el-Muʿcemü'l-muḫtaṣ bi'l-muḥaddiṯîn*, thk. M. Habîb el-Hîle, 1. Bsk., (Tâif: Mektebetu's-sıddik, 1408/1988), 246-247.

9 Günay, "İbnü'z-Zemlekânî", 21/242-243.

10 "Ondan daha güzel ders yapan, ibaresi ondan daha açık, takriri ondan daha nefis kimse işitmedim. Hafızası sağlam, şahsiyet sahibi ve bakışı güzel bir kimseydi." İsmâil b. Ömer b. Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, 7. bsk., (Beyrut: Mektebetu'l-mearif, 1408/1988), 14/131-132.

11 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 4/152; Murat Kaş, "Kelam İlminin Bilimsel Kimliğiyle İlgili Tartışmaların Memlük Coğrafyasındaki Yansımaları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (3), (2020), 1069.

12 İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiʾu'l-gurer*, (Kâhire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1982), 9/133-145.

sında gerçekleşen ve İbn Teymiyye'nin hapse atılmasıyla sonuçlanan tartışmalarda da geçmektedir.[13]

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Kaynaklarda bazı görüş ve fetvaları da zikredilen İbnü'z-Zemlekânî'nin Eş'arî kelâmını da çok iyi bildiği kaydedilmiştir. Şâfiî-Eş'arî doğrultuda kudretli bir Eş'arî duruşa sahip[14] olan müellif, çalışmalarını bu bileşenlerden (Şâfiî-Eş'arî) oluşan Ehl-i sünnet çizgisinde sürdürüp tahkim etme adına mücadele etmiştir.

Zerkeşî'nin (ö.794/1392) bildirdiğine göre Şâfiî fakihlerinden İbnü'z-Zemlekânî, mezhep imamının görüşüyle çatışan sahih bir hadis bulan kişi; fıkıh kâidelerini, şer'î delillerden hükümlerin nasıl elde edilebileceğini ve konu hakkında icmâ olup olmadığıyla ilgili bilgisi bulunan, hükümleri istinbat etme gücüne sahip olan, konuyla ilgili hadis ve diğer delilleri bir araya getirerek değerlendirebilen ve hangi delilin tercih edebileceğini bilen birisi ise böyle bir durumda bu kişinin mezhep imamını taklit etmesinin caiz olmadığını, dolayısıyla elindeki delille amel etmesi gerektiğini söylemiştir.[15]

Öte yandan kaynaklar, Bahrî Memlük dönemi âlimlerinden İbnü'z-Zemlekânî'nin İbn Teymiyye'ye düşmanlığa varacak kadar bir muhalefetinden bahsetmektedirler. Onun, İbn Teymiyye'nin talak konusundaki görüşlerini tenkit etmek üzere yazdığı *ed-Dürretü'l-muḍıyye fi'r-red ʿalâ İbn Teymiyye*, kabir ziyareti ile ilgili görüşlerine karşı olarak kaleme aldığı el-*ʿAmelü'l-maḳbûl fî ziyâreti'r-Resûl* (er-Red ʿalâ İbn Teymiyye fî mes'eleti'z-ziyâre) adlı reddiyeleri[16] de buna işaret etmektedir. İbnü'z-Zemlekânî'nin bu tutumunun, mezhebî taassuptan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Kesîr'e göre İbnü'z-Zemlekânî, Dımaşk'a kadı olduğunda, İbn Teymiyye'ye eziyet etmeyi planlamaktadır. Zira İbn Teymiyye ile aralarındaki anlaşmazlık kendisinde düşmanlığa dönüşmüştür. İbn Kesîr, İbnü'z-Zemlekânî'nin niyetinin salih

13 Tartışmaların anlatısı için bkz. Şihabuddin Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 32/71-86; İbn Abdülhâdi, *el-ʾUkûdü'd-dürriyye fî menâkıbı Şeyhilislam Ahmed İbn Teymiyye*, thk. Ebû Musab Talat (Kâhire: el-Farûku'l-Hadîse, 1422/2002), 13 vd.

14 Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 393.

15 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkıh*, nşr. Abdussettar Ebu Ğudde, 2. Baskı (Kahire: Dâru Safve, 1413/1992), 6/294 (1/252, 468, 2/286, 3/413, 4/173, 6/210).

16 Bkz. Emiroğlu, Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar), 242.

olmadığını bu nedenle kötü niyetinin karşılığını alarak, Dımaşk'a kadı olamadan vefat ettiğini ifade etmektedir.[17]

Bilindiği üzere Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin (ö.638/1240) ortaya koyduğu felsefe bağlamında tarih boyunca süre gelen polemiğin redd cephesinde başta İbn Teymiye olmak üzere farklı asırlarda yaşamış birçok müellifin yer aldığı muhalefet cephesine karşı İbnu'l-Arabî'ye nispet edilen Ekberî geleneğin temsilcileri dışında İbn-i Zemlekânî de İbnu'l-Arabî ve *Fuṣûṣü'l-ḥikem* lehinde fetva vermiş; o da diğer birçoğu gibi bahsi geçen esere şerh yazmıştır.[18] Burada problemin, İbnu'l-Arabî dolayımında felsefî tasavvuf mezhebinin geliştirdiği bazı kavram ve uygulamalara eleştirel bakmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İbnü'z-Zemlekânî'nin İbn Teymiyye'nin, sûfîlik ve zühdün sonraki aşaması olan felsefî tasavvuf geleneğine yönelik eleştirel bakışına tepkisi husumete evrilerek, onun öteki konulardaki kanaatlerine[19] de sirayet etmiş gibidir.

Hâlbuki tasavvuf da öteki (siyasî, itikadî ve fıkhî) mezhepler gibi Müslümanların zühd hareketi olarak başlattığı ve bilahare başta felsefe olmak üzere muhtelif geleneklerle etkileşim sonucu geliştirip dönüştürdüğü bir ekoldür. Diğerlerinde de olduğu gibi tasavvufta da itirazı gerektiren ve ıslaha, ayıklanmaya muhtaç hususlar bulunmaktadır. Bu hususları meta analiz yöntemle tenkit edip itiraz ettiğinizde -zühdü veya ed-Din'i değil- dâhilinde sonradan oluşturulan bir algı, anlayış ve yapıyı (mezhebi)[20] tasnif ve tenkit etmiş oluyorsunuz. Lafızcılığı ve başta İbn Hanbel (ö.241/855) ve Abdulkadir el-Geylânî (ö.561/1166) gibi zevat olmak üzere selef "takıntı"sı bir yana İbn Teymiyye'nin de bahse konu eleştirilerini bu bağlamda yaptığı anlaşılmaktadır.

---

17 İbn Kesîr, İbn Teymiyye düşmanı koyu bir Eş'arî-Şâfiî olan İbnü'z-Zemlekânî'nin ilmî kabiliyetini öne çıkaran oldukça olumlu cümlelere de yer vermiştir. Bununla birlikte onun kadı olması durumunda İbn Teymiyye'ye eziyet edeceği fikrini de kötü bir niyet olarak tavsif etmektedir. Emiroğlu, Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar), 281, 283.

18 Mustafa Akman, *İbn-i Arabî Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 609; Mustafa Akman, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yönelttiği Eleştiriler ve Mahiyeti", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, XXX/3, (2019), 443.

19 Mamafih tabakat müellifi İbn Müflih (ö.884/1478), İbn Teymiyye biyografisinde İbnü'z-Zemlekânî'den İbn Teymiyye'nin bilgisinin genişliği; fakihlerin ondan mezhepleri hakkında bilgi aldıkları ve içtihadın bütün şartlarının onda toplandığına dair cümleler nakletmiştir. İbn Müflih, *el-Maksadü'l-erşed fî zikri ashâbi'l-İmâm Ahmed*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1410/1990), 1/135-136.

20 Bkz. Mustafa Akman, "İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, (2022), 334-373; Mustafa Akman, "Bekir Topaloğlu'nun Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri", *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1/8, (2025), 42-43.

Esasen söz konusu polemiğe biraz da şuradan bakmak icap etmektedir: Şam-Mısır hattı ekseninde kurulan Memlüklerin tarih sahnesine çıkışı, biri İslam düşüncesinin Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210) sonrasında geçirdiği dönüşüm, diğeri Moğol istilaları olmak üzere büyük ölçekte etkili olan iki önemli olgu ve hadise ile aynı zaman dilimine tekabül etmektedir. Kelâm düşünce geleneğinin Râzî ile birlikte evrildiği nokta, hem İbn Sinacı felsefenin imalarını ortaya koyup onunla hesaplaşmayı hem de kelâm ilminin felsefî kavram ve kategorilerle dönüştürülmesini içeren iki yönlü bir süreci içeriyordu. Râzî, Nasîrüddin Tûsî (ö.672/1274), Beyzâvî (ö.685/1286) gibi düşünürlerin yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla etkisini Memlük topraklarında hızlı bir şekilde hissettiren bu dönüşümün iki yönlü oluşu, Memlük düşünürleri arasında iki farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açtı. Birincisi Memlük coğrafyasındaki kökleri İbn Abdüsselam'a (ö.660/1262) dayanan, sonraki süreçte İbnü'z-Zemlekânî gibi düşünürlerce benimsenen felsefî kelâm faaliyetini *usulü'd-din*'i tesis etmenin bir parçası olarak görme tavrıdır. İkincisi ise en güçlü temsilini İbn Teymiyye'de bulan müteahhirîn dönem düşünürlerince üretilen felsefî kelâm ile dinî düşüncenin temel kodları arasında doku uyuşmazlığı olduğu iddiasıdır. Birinci tavrın yüzleşmek zorunda olduğu en önemli sorun, bir düşünce geleneğinin, farklı metafizik ilkelere dayanan bir felsefî dizgeden birtakım kavram ve kategorileri alarak dönüşmesinin onun aslî hüviyetini paradigmatik bir değişime uğratıp uğratmayacağıdır. İkinci yaklaşım ise herhangi bir bilimsel-fiziksel teoriden bağımsız, salt naslardan hareketle rasyonel bir teoloji inşa etmenin nasıl mümkün olacağı sorunuyla yüzleşmek durumundadır.[21] Bu açıdan baktığımızda İbnü'z-Zemlekânî'nin tutumunu anlamak daha mümkün olacaktır.

Kaynakça

Akman, Mustafa, "Bekir Topaloğlu'nun Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri", *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1/8, (2025), 36-49.

Akman, Mustafa, "İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, (2022), 334-373.

Akman, Mustafa, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yönelttiği Eleştiriler ve Mahiyeti", *İslâmi Araştırmalar*, XXX/3, (2019), 441-454.

Akman, Mustafa, *İbn-i Arabî Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.

21 Kaş, "Kelam İlminin Bilimsel Kimliğiyle İlgili Tartışmaların Memlük Coğrafyasındaki Yansımaları", 1077.

Emiroğlu, Nagihan, *Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, Adana, 2019.

Günay, Hacı Mehmet, "İbnü'z-Zemlekânî", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul, 2000), 21/242-243.

Ğanım Casim, Yasin el-Aridî eş-Şafiî el-Eşʿarî, *Tabakatu'l-Eşaʿireti Aʿyânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* (Eşʿarî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024.

İbn Abdülhâdi, *elʾUkûdü'd-dürriyye fî menâkıbı Şeyhilislam Ahmed İbn Teymiyye*, thk. Ebû Musab Talat (Kâhire: el-Farûku'l-Hadîse, 1422/2002.

İbn el-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 1. Bsk., Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1412/1991.

İbn Kesîr, İsmâil, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7. bsk., Beyrut: Mektebetu'l-mearif, 1408/1988.

İbn Müflih, *el-Maksadü'l-erşed fî zikri ashâbiʿl-İmâm Ahmed*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1410/1990.

İbn Nübâte el-Mısrî el-Faruki, *Dîvân*, Beyrut: Dâru İhyaı't-Turasi'l-Arabî, ts.

İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiʾu'l-gurer*, Kâhire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1982.

İslamoğlu, M. Bahaüddin, "el-Buhrân'ın Aidiyet Problemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2013/2), 79-89.

Kaş, Murat, "Kelam İlminin Bilimsel Kimliğiyle İlgili Tartışmaların Memlük Coğrafyasındaki Yansımaları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (3), (2020), 1059-1080.

Nüveyrî, Şihabuddin, Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb, thk. İbrahim Şemseddîn Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

Safedî, Ebu's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnavut, 1. Bsk., Beyrut: Dâru İhyaı't-Turasi'l-Arabî, 1420/2000.

Sübkî, Tâceddîn, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud M. et-Tanâhî-Abdulfetteh Muhammed el-hulv, Kahire: Daru İhyaı'l-kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn, *el-Muʿcemü'l-muḫtaṣ bi'l-muḥaddiṯîn*, thk. M. Habîb el-Hîle, 1. Bsk., Tâif: Mektebetu's-sıddik, 1408/1988.

Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkıh*, nşr. Abdussettar Ebu Ğudde, 2. Baskı Kahire: Dâru Safve, 1413/1992.